

Krimp, ruimte en dagelijks leven

Shrinkage, space and everyday life

Colofon

Tekst: Sabine Meier

Fotografie: Sabine Meier, Jaap Postma (Afbeelding 2), Deborah Roffel (portret)

Eindredactie: Rixt Froentjes

Engelse vertaling: Alltranslations

Grafisch ontwerp omslag: Eddy Kootstra

Binnenwerk & drukwerk: Bookalike

© 2013 Sabine Meier

ISBN 9789081935616

This is a publication of Hanze University of Applied Sciences Groningen,
S.O.Meier (s.o.meier@pl.hanze.nl).

Application for the reproduction of any part of this book in any form should be made to the author. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced in a retrieval system or transmitted in any form or by other means (electronic, mechanical, photocopying or otherwise) without the author's prior, written permission.

(Foto's op voor- en achterkant zijn genomen in Delfzijl door de auteur)

Krimp, ruimte en dagelijks leven

Shrinkage, space and everyday life

Lectorale Rede Krimp & Leefomgeving

14 mei 2013

dr. ir. Sabine Meier

NoorderRuimte

Academie voor Architectuur,
Bouwkunde & Civiele Techniek

Krimp, ruimte en dagelijks leven

Geacht bestuur en management van de Hanzehogeschool, beste studenten en docenten, beste collega's van het Kenniscentrum NoorderRuimte, beste collega-lectoren en docentonderzoekers, beste collega's van de Universiteit van Amsterdam, beste dames en heren van het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland, zeer gewaardeerde beleidsmakers en professionals uit het werkveld, lieve vrienden, ik heet u allen van harte welkom bij het uitspreken van mijn lectorale rede.

Verwacht wordt dat pas vanaf 2040 het aantal inwoners in Nederland zal teruglopen. Maar in enkele zogenaamde topkrimpregio's, te weten Noordoost-Groningen, Zuidoost-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen, krimpt de bevolking nu al. Naast de demografische krimp zal ook de samenstelling veranderen, doordat de levensverwachting stijgt en veel jongeren geneigd zijn om weg te trekken uit perifeer gelegen gebieden. Alle gemeenten krijgen de komende jaren te maken met een groei van 65-plussers, maar de vergrijzing is naast Drenthe en Gelderland het hoogst in de topkrimpregiën.

In publieke debatten wordt deze demografische verandering soms voorgesteld als een soort 'object' dat je kunt negeren, bestrijden of begeleiden. Echter, als je onderzoek doet naar de effecten van krimp en vergrijzing op de fysieke ruimte en het dagelijks leven, wordt dit 'object' minder grijpbaar. Immers: waaraan merken we dat de bevolking daalt? Leegstand van panden bijvoorbeeld is niet altijd een gevolg van krimp. Individuele beslissingen, de economische crisis of het nieuwe werken hebben er invloed op. Ook als basisscholen worden gesloten hoeft dit niet onvermijdelijk een consequentie te zijn van een dalend aantal geboortes in een dorp. Veel meer is het het resultaat van een aantal handelingen, beslissingen en regels die door mensen zijn gemaakt.

Ik wil hiermee niet zeggen dat we geen maatregelen zouden moeten nemen naar aanleiding van de demografische veranderingen. Ik wil benadrukken dat mensen en organisaties altijd een keuze hebben over de manier om met veranderingen om te gaan en dat er ook uiteenlopende manieren zijn om tot oplossingen te komen.

Daarom is een belangrijke opgave van het lectoraat Krimp & Leefomgeving onderzoek te doen naar het domein waar het eigenlijk om gaat: de kwaliteit van het dagelijks leven in krimpgebieden. Hoe beïnvloeden zowel de demografische veranderingen zelf als de maatschappelijke keuzen de fysieke ruimte, het landschap en de dagelijkse routes en routines van bewoners? Als we daarover meer te weten komen, kunnen beleidsmakers daar hun voordeel mee doen en de goede keuzen maken.

Het lectoraat Krimp & Leefomgeving heeft hiervoor een onderzoeksprogramma ontwikkeld dat ik dadelijk zal toelichten. Vóór ik dit doe, presenteer ik een aantal cijfers en wil ik u meenemen naar de theorie van ‘de alledaagse leefwereld’ en het nut van het praktijkgericht onderzoek naar het dagelijks leven bespreken.

Demografische verandering: definities en cijfers

Het begrip krimp duidt op factoren die te maken hebben met de afname van de bevolking. De auteurs van de *Atlas der schrumpfenden Städte* noemen enkele hoofdfactoren die deze afname kunnen veroorzaken, zoals de verwoesting van gebieden door oorlogen en natuurrampen of het verlies van natuurlijke grondstoffen (Oswalt en Rieniets 2006). Daarnaast kan het wegtrekken van industrieën, en daarmee de afname van arbeidsplaatsen, leiden tot migratie van de (beroeps)bevolking.

Krimp kan niet los worden gezien van de geografische ruimte waar deze zich voordoet. Terwijl het ene gebied krimpt, stijgt het aantal inwoners in een ander gebied (Bontje en Musterd 2012). Hospers (2010) licht in zijn boek *Krimp!* deze dynamiek toe naar aanleiding van een model van de Duitse filosoof en geograaf Cay Lienau. Uitgaande van het idee dat de stad dé plek is waar kapitaal zich in de vorm van werkgelegenheid, voorzieningen en consumptiegoederen concentreert, trekt de stad continu mensen aan uit het omliggende gebied (en tevens uit ver verwijderde regio's). Daardoor ontstaat een proces van stedelijke agglomeratie (*Agglomerationsprozeß*) tegenover een neerwaartse beweging met steeds minder werkgelegenheid en mensen in een nabij gebied (*Deglomerationsprozeß*). Dit model is weliswaar een schematische afbeelding van de werkelijkheid, maar in principe vindt dit ook plaats tussen plattelandsgemeenten waar de ene gemeente met nog net iets meer bedrijvigheid of een net iets mooier landschap, mensen uit de buurgemeente aan zich weet te binden (Figuur 1).

De geografische ruimte is niet het enige domein waar krimp zich uitbreidt. We kunnen krimp tevens waarnemen als een relatief verschijnsel in de tijd. In de wetenschap bestaat geen consensus over wanneer krimp begint en eindigt. Of anders gezegd, vanaf wanneer kunnen we de conjuncturele schommelingen in bevolkingsaantallen als structureel verschijnsel bestempelen? Is bijvoorbeeld krimp al structureel te noemen als het aantal inwoners 2 jaar lang daalt - of moeten we eerder een criterium van 5 jaar en meer aanhouden?

Bovendien is het vaak niet eenduidig welk verschijnsel een ander opvolgt of voorafgaat. Hoe verhoudt economische krimp zich ten opzichte van demografische krimp? Een veelgehoorde veronderstelling is dat de afname van het aantal

arbeidsplaatsen de oorzaak is en bevolkingskrimp het gevolg. In werkelijkheid is deze relatie echter complexer. Hoekveld (2012) stelt daarom voor om eerder van circulaire krimptrajecten te spreken dan op zoek te gaan naar causale, lineaire relaties. Dat maakt het mogelijk om ook kwalitatieve factoren te relateren aan krimp, zoals het soort arbeidsplaatsen en gemeentelijke arrangementen, het opleidingsniveau van de bewoners, lokale bijzonderheden van de woningmarkt, de nabijheid van een stad of een bijzonder mooi landschap. Omdat deze factoren per regio anders zijn, ligt het voor de hand dat de sociaalruimtelijke effecten van krimp ook anders zullen uitpakken.

In de wetenschappelijke literatuur werd tot nu toe meer aandacht besteed aan de beschrijvingen van krimp in steden dan in landelijke gebieden. Maar in de analyse van beide wordt haast altijd verwezen naar de causale relatie tussen de daling van het aantal inwoners en een vermindering aan economische kracht (Lang en Tenz 2003; Kaufmann 2005; Bontje en Musterd 2012; Hospers en Reverda 2012). In deze rede concentreer ik mij op de demografische krimp.

Hoe ‘groot’ is de demografische krimp in Nederland en in de noordelijke regio?

Bevolkingsafname in een bepaald geografisch gebied kan verschillende oorzaken hebben. Puur getalsmatig betekent afname het negatieve saldo van geboorte, sterfte en migratie. Als het negatieve saldo van geboorte en sterfte niet wordt gecompenseerd door migratie, daalt de bevolking. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft Nederland in 2012 16,7 miljoen inwoners. In hun persbericht van 7 februari jongstleden is te lezen dat in hetzelfde jaar de natuurlijke aanwas met 34.700 mensen met de helft daalde ten opzichte van een jaar eerder. De aanwas is sinds 1871 niet meer zo laag geweest. Ook het aantal immigranten is voor het eerst sinds 2006 gedaald (het saldo van buitenlandse migratie is desondanks positief met 12.900 mensen). Er wordt geschat dat de maximale bevolkingsomvang van Nederland omtrent 2040 wordt bereikt. Dan zou de omvang 17,8 miljoen mensen bedragen (Figuur 2).

Terwijl op nationaal niveau nog geen sprake is van bevolkingsafname, zijn er regio's die nu al krimpen, zoals Noordoost-Groningen, Zuidoost-Limburg (Parkstad) en Zeeuws-Vlaanderen (Haartsen en Venhorst 2010). Volgens regionale bevolkingsprognoses van het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS zal 61 procent van de gemeenten met een daling van de bevolkingsomvang te maken krijgen in de periode van 2007 tot 2025. Negen procent moet met een daling van het aantal huishoudens rekening houden, waaronder de drie bovengenoemde regio's. Vanwege de zogenaamde huishoudverdunding (minder inwoners per huishouden) kan de groei van huishoudens nog een tijd doorgaan, terwijl in

hetzelfde gebied het aantal inwoners daalt.

Als het gaat om de gevolgen voor de woningmarkt, is de ontwikkeling van de huishoudens bijzonder relevant. Verwest e.a. (2009) beweren dat een daling van huishoudens kan zorgen voor een 'vraagtekort' waardoor de positie van potentiële kopers en huurders ten opzichte van de aanbieders, zoals projectontwikkelaars en woningcorporaties, versterkt wordt. Echter, het is de vraag in hoeverre deze redenering opgaat gezien het feit dat veel mensen in krimpregio's al een woning bezitten die zij in de zeer ontspannen woningmarkt moeilijk kunnen verkopen. Eigenaren zijn soms zowel kopers als aanbieders, die net zo hard worden getroffen door krimp als de woningcorporaties of projectontwikkelaars.

Demografische verandering in de noordelijke provincies

De statistische analyses laten zien dat er verschillen tussen, maar ook binnen regio's zijn wat betreft demografische veranderingen. Binnen de provincie Groningen bijvoorbeeld zal het aantal inwoners het sterkst afnemen in de gemeente De Marne, Oost-Groningen en de Eemsdelta gemeenten (Provincie Groningen 2011). In sommige Drentse gemeenten komt in de komende tien jaar ook een afname van het inwonersaantal in zicht, waarvan de gemeenten Aa en Hunze en Borger-Odoorn hoogstwaarschijnlijk het sterkst zullen dalen (Provincie Drenthe 2010). In Friesland zijn het vooral de gemeenten in het noordoosten en westen waar een afname van de bevolking wordt voorspeld (Provincie Fryslân 2010).

Gelet op deze ontwikkelingen maakt het Rijk onderscheid tussen zogenaamde topkrimpregio's en anticipeerregio's. Volgens hun definitie is een regio een krimpregio als er sprake is "van een substantiële en structurele daling van de bevolking en huishoudens in een regio" (Rijksoverheid 2012, p.6). Substantieel betekent hier een daling van 10% of meer in de periode van 2008 tot 2025. Als in de periode 2020-2040 een daling van de bevolking en/of huishoudens wordt verwacht, is dit gebied een anticipeergebied.

De noordelijke regio's kenmerken zich door een aantal aspecten. Van Wissen (2009) toont in zijn artikel *Migratie en krimp in het noorden* aan dat buitenlandse migratie in het recente verleden voor een positief migratiesaldo heeft gezorgd vanwege de aanwezigheid van een aantal asielzoekerscentra. Echter, sinds enkele jaren is dit migratiemotief sterk in omvang gedaald. Daarentegen is de binnenlandse migratie gekenmerkt door een vertrekoverschot vanuit het noorden naar het westen. Alleen rond 2000 is het binnenlandse migratiesaldo positief geweest (Figuur 3).

De provincies Friesland en Drenthe (en ook delen van de provincie Groningen) leggen het af tegenover het stadsgewest Groningen wat betreft een positief

migratiesaldo. Tegelijkertijd is er een duidelijke verhuisstroom vanuit dit stadsgewest naar het westen van Nederland. Dit migratiepatroon is te verklaren door de aantrekkingskracht van de stad Groningen op jongeren tussen 18 en 22 enerzijds en het vertrek van hen zodra zij ouder zijn dan 25 jaar anderzijds. Groningen vervult hier een soort een ‘roltrapfunctie’ ofwel verbeterfunctie. Jongeren verblijven tijdens hun opleiding of eerste baan in de stad “tot ze de bovenste trede van de roltrap hebben bereikt” (Latten e.a. 2008, p.54; Van Eikeren e.a. 2010). Daarna volgen zij de volgende stappen in hun levensloop elders (Figuur 4).

De bestuurlijke reacties van overheden op de demografische verandering in de noordelijke provincies zijn uiteenlopend en te omvangrijk om hier bespreken. Ik noem op deze plek alleen dat afstemming over het aantal en soort nieuw te bouwen woningen en het aantal en soort voorzieningen sterk wordt aanbevolen. Daarom hebben de gemeenten De Marne, de Eemsdelta gemeenten en Oost-Groningen regionale woon- en leefbaarheidsplannen uitgewerkt, gebaseerd op een inventarisatie van de verwachte demografische veranderingen, de woningvoorraad, de regionale arbeidsmarkt, de voorzieningenstructuur en de bereikbaarheid (DEAL gemeenten 2012, Gemeente De Marne 2011, Oost-Groningen 2011). Deze plannen vormen het kader waarbinnen beleidsmakers principiële keuzes (kunnen) maken en zich uitspreken over de toekomstige rol van de overheden, woningcorporaties, maatschappelijke partners en burgers. Voornaamste doel is om in gebieden met krimp de kwaliteit van de leefomgeving te waarborgen.

Dagelijks leven

Cijfers zeggen veel, maar niet alles. Als architectuursocioloog ben ik bijzonder geïnteresseerd in de manier waarop mensen in hun dagelijks leven omgaan met demografische verandering en hoe zij betekenis geven aan de fysieke ruimte en architectuur. Ik zeg hier bewust ‘in hun dagelijks leven’ want het is een uitdrukking die verwijst naar de praktijk van dagelijkse routines en routes en naar de *theorievorming* erover.

Voortbordurend op de fenomenologische filosofie van Edmund Husserl (1859 *Prostejov - †1938 Freiburg i. B.), ontwikkelde Alfred Schütz (*1899 Wenen - †1959 New York) in de eerste decennia van de vorige eeuw het begrip ‘de alledaagse leefwereld’ (*Alltagswelt*) (Preglau 2001). De alledaagse leefwereld omvat het menselijke denken en handelen. Die wereld delen we daadwerkelijk met anderen, daar gaan we sociale relaties aan en bewegen we ons lichamelijk door de fysieke ruimte (Afbeelding 1). In de fantasie- en droomwereld daarentegen trekken we ons terug en er vindt geen werkelijke sociale interactie plaats. Daarom argumenteerde

Schütz (1932) dat we juist door de alledaagse interactieve processen sociale betekenis construeren. Of anders gezegd, we geven sociale werkelijkheid vorm door ons handelen, maar worden door diezelfde werkelijkheid tegelijk ‘gevormd’.

Het interessante is dat Schütz een theorie heeft ontwikkeld op basis van het subjectief perspectief op de wereld. Het individu neemt zijn sociale en ruimtelijke omgeving waar. Deze waarneming gebeurt niet vanuit een ‘lege geest’. Mensen plaatsen de waargenomen fysieke ruimte en de gebeurtenissen altijd in het ‘coördinatenstelsel’ van hun voorkennis. Dat ‘coördinatenstelsel’ bestaat uit feitelijke kennis, maar ook uit emotionele en cognitieve ervaringen. Vervolgens probeert het individu zin te geven aan de waarneming met het doel de weg niet kwijt te raken – in letterlijke en figuurlijke zin. Kortom, we vullen fysieke ruimte en sociale interactie met allerlei betekenissen.

In het dagelijks leven de weg niet kwijt raken, betekent vooral dat we proberen om oriëntatie in ruimte en tijd te vinden en een bepaalde sociale positie in te nemen. Volgens Schütz zijn daarbij twee aspecten bijzonder relevant, namelijk de manier waarop we de voortdurend wisselende alledaagse situaties definiëren en de motivatie om erin te *handelen*.

De definitie van situaties is gebaseerd op de ervaring van hoe fysieke ruimte benut en veranderd kan worden. Of simpelweg, welke afstanden we kunnen bereiken in welke tijd. We maken een inschatting. Daarnaast geeft het wel of niet bewust innemen van een sociale rol houvast in elke alledaagse situatie. We positioneren ons ten opzichte van de samenleving door ons gevoel voor sociale status en door morele opvattingen. Het menselijke streven om situaties te definiëren is geen doel op zichzelf, maar genereert een gevoel van zekerheid.

Gelet op het tweede aspect, verdeelt Schütz de manier van handelen grofweg in twee soorten motieven: het ‘om-te-motief’ en het ‘omdat-motief’. Een architect bijvoorbeeld ontwerpt een huis met verschillende kamers *om* voor voldoende privacy van de gezinsleden te zorgen. Of een civiele technicus brengt voldoende wapening in een brug aan *om* te voorkomen dat de brug instort. Het zijn handelingen die met een bepaald doel worden verricht dat in de (nabije) toekomst ligt. Daarentegen zijn de ‘omdat-motieven’ de neerslag van het verleden in een individu, waardoor die persoon bepaalde kenmerken heeft. Bovengenoemde architect bijvoorbeeld ontwerpt een x-aantal kamers *omdat* hij weet (en geleerd heeft) dat privacy belangrijk is.

Om deze theoretische beschouwing te verduidelijken, wil ik een voorbeeld geven uit eerder onderzoek naar verhuismotieven. Voor mijn promotieonderzoek heb ik interviews afgenomen bij een groep middeninkomens die op het punt stonden een huis in het project Le Medi te kopen. Dat project staat in het Rotterdamse Delfshaven, een multiculturele stadswijk waarvan de reputatie niet

zonder meer positief is. Een 31-jarige vrouw met een Nederlandse achtergrond antwoordde op de vraag, waarom zij in deze stadswijk wil wonen, het volgende:

“We zijn in staat de eigen invloed te laten gelden binnen Delfshaven [*sociale status*]. Je weet bij welke organisaties en bij welke mensen je moet zijn [*feitelijke kennis & sociale rol*]. Daar zullen we ongetwijfeld niet de enigen in zijn [*sociale status*]. Ik denk dat je Bospolder weer meer kracht kan geven als er mensen wonen die wel weten waar ze terecht moeten... Maar je moet ook niet alles van tevoren willen dichttimmeren en alles willen weten om dit te bereiken [*om-te-motief*]. Inderdaad een beetje vertrouwen hebben: in de bewoners en in de goodwill van de organisaties daar omheen ...[*morele positie*]”

Dit citaat maakt duidelijk dat de respondente de situatie van haar koopbeslissing definieerde door haar sociale rol als bewoner vast te stellen. Zij drukte haar status uit door aan te geven dat zij tot een groep mensen behoort die voldoende kennis heeft om invloed uit te oefenen. Bovendien wilde zij op een bepaalde manier handelen om haar toekomstige plek ‘meer kracht’ te geven en tegelijk nam ze een morele positie in.

Praktijkgericht onderzoek naar dagelijks leven in krimpgebieden

Waarom stel ik de theorie van de alledaagse leefwereld aan de orde? Ik denk dat het onderzoek naar de manier waarop bewoners betekenis construeren door alledaagse processen, ten eerste, toegevoegde waarde heeft voor beleidsmakers. Ten tweede levert het inzichten op die voor hbo-studenten van technische opleidingen nuttig kunnen zijn. Maar ook studenten van opleidingen zoals de toegepaste psychologie of de kunstvakopleidingen zullen het onderzoek naar de alledaagse leefwereld van bewoners en eindgebruikers wellicht interessant vinden.

Om met de eerste groep te beginnen maken beleidsmakers zich zorgen over de kwaliteit van het dagelijks leven in krimpgebieden. Echter, kwaliteit is een begrip dat haast niet te objectiveren is. In de context van demografische verandering wordt al snel over het benodigd minimum van kwaliteit getwist. Dat minimum wordt veelal gerelateerd aan de aanwezigheid van bepaalde voorzieningen. Daarom worden andere aspecten die het dagelijks leven op het noordelijke platteland verrijken minder goed waargenomen. Het onderzoek naar het dagelijks leven van bewoners biedt de mogelijkheid om de blik weer te verruimen.

In de praktijk hebben beleidsmakers kennis van en begrip nodig voor de reden waarom bewoners woningen, plaatsen, voorzieningen, enzovoort wel of

niet gebruiken en waarderen. Zeker nu: door bezuinigen, economische crisis en minder gemeentelijke inkomsten zoeken overheden, woningcorporaties en maatschappelijke partners in krimpgebieden (maar ook elders) naar mogelijkheden om bottom-up initiatieven te stimuleren. De actieve burgers worden als drijvende kracht gezien voor het vitaal houden van de leefomgeving.

Ik denk dat het op tafel leggen van verschillende definities van situaties en de motieven om te handelen à la Schütz in elk geval tot een inspirerender debat over de kwaliteit van krimpgebieden zal leiden. Hebben beleidsmakers bijvoorbeeld een goed beeld over welke voorzieningen burgers in de toekomst willen beheren en welke niet? Het zou van meerwaarde zijn als we van elke partij (overheden, woningcorporaties, maatschappelijke partners en burgers) weten welke sociale rol ze wil vervullen en welke morele positie ze in de toekomst wil innemen (Afbeelding 2). Met dit soort kennis kunnen we niet alleen tot andere probleemdefinities, maar ook tot nieuwe oplossingen komen. Vervolgens kan het debat breder worden getrokken. Deze vraagstukken overstijgen namelijk het lokale niveau en raken aan principiële opvattingen over sociale zekerheid en taakverdeling tussen de overheid en de burger.

Kennis over het alledaagse is tevens relevant voor technische hbo-opleidingen. Studenten van bouwkunde en architectuur bijvoorbeeld ontwerpen ruimtes voor het dagelijks gebruik. Daarbij moeten zij leren dat mensen zich gebouwen niet alleen functioneel, maar ook symbolisch toe-eigenen. Bovendien is het erg nuttig om zich een beeld te vormen van wie de potentiële gebruikers van het (woon)gebouw zijn en welke leefstijl zij er op nahouden. Studenten van facility management en human technologie denken na over de inrichting van ruimtes en het ontwerpen van technische voorwerpen voor alledaags gebruik.

De relatie tussen het alledaagse en deze vakdisciplines is niet nieuw. In de jaren twintig van de vorige eeuw hadden zowel de functionalistische stedenbouw en architectuur als de technische ontwerpdisciplines al veel aandacht voor dagelijkse routes en routines. Op stedenbouwkundige schaal werden ruimtes gescheiden naar de functies voor wonen, werken, recreatie en vervoer. Op architectonische schaal werd bijvoorbeeld de keuken dusdanig ontworpen dat de handelingen van 'de huisvrouw' het meest effectief zouden zijn. Alle belangrijke dingen moesten met één handgreep bereikbaar zijn, waardoor de keuken een kleine en compacte ruimte werd. En de technische apparatuur in een dergelijke keuken moest vooral het dagelijkse werk binnenshuis verlichten. De *Frankfurter Küche* ontworpen door de Weense architecte Margarete Schütte-Lihotzky in 1926 is daar een beroemd voorbeeld van (Afbeelding 3).

Het gaat mij echter niet alleen om de functionele aspecten van architectuur en techniek. Mensen construeren tijdens hun dagelijks leven betekenissen die

veel gevarieerder zijn dan de waardering van het gebruik. Naast de vervulling van functionele behoeften hebben consumptiegoederen, woningen of plaatsen sociale en symbolische betekenissen. Umberto Eco (1980) noemde dit de secundaire betekenis, dus de associatie en het gevoel die goederen en ruimtes oproepen. De eigen woning kan bijvoorbeeld gezinsgeluk en gezelligheid symboliseren. Tegelijk representeert een huis sociale status, die nauw verbonden is met de economische waarde en met het soort locatie.

Waardering van de consumptiegoederen, plaatsen en de woning van binnenuit heeft veel te maken met sociale identiteit (Bourdieu 1982). In eerder onderzoek liet ik zien dat bewoners zich willen onderscheiden van anderen door een bepaalde woning te kiezen. Tegelijkertijd verbinden ze zich - soms tegen wil en dank - met de buurt waarin die woning staat. Dat doen ze bijvoorbeeld door het afkeuren van 'het gewone'. Een 38-jarige respondent die in de neotraditionele nieuwbouwwijk Helmond Brandevoort woont, zei in een interview tegen mij:

"In principe is het een Vinex-wijk, maar door de smalle hoge huizen en doordat ieder huis anders is qua hoogte en kleur, is het voor mij toch iets meer is dan een gewone Vinex-wijk. Ik zeg nooit dat ik in een rijtjeshuis woon. Dat gevoel heb ik ook gewoon niet."

Het citaat toont aan dat hij moeite heeft om zich te identificeren met een 'gewoon rijtjeshuis' in een Vinex-wijk. Maar doordat de gevels variëren kan hij zichzelf en anderen doen geloven dat hij op een onderscheidende plek woont. Net zo belangrijk als de zoektocht naar onderscheid, is de wens naar verbinding met een bepaalde sociale groep. Een 30-jarige vrouw die op het punt stond om naar bovengenoemd project in Delfshaven te verhuizen, spreekt zich uit over de toekomstige burens.

"Ik denk dat de kopers die er nu inkomen, en de kopers die wij tot nu toe hebben ontmoet, wel een bepaald soort mensen zijn: die wat zien in het leven in de stad, in een wijk in ontwikkeling. Het is een bepaald slag mens. Mensen die echt wel positief denken en ook durven in iets te investeren waarvan eigenlijk nog onbekend is hoe het uitpakt."

Deze citaten wijzen erop dat mensen hun gedrag en keuzes dusdanig reflecteren dat ze uiteindelijk passen bij hun zelfbeeld. Het zelfbeeld wordt mede bepaald door het idee bij welke sociale groep en op welke plaats men thuishoort. Dat bedoel ik met de constructie van sociale identiteit in relatie tot ruimte en het dagelijks leven. Ik ben benieuwd of deze bevinding ook geldt voor bewoners in landelijke

krimpgebieden. Het lijkt er wel op. Onderzoek naar de sociale vitaliteit van het platteland laat zien dat mensen gelijkgestemden opzoeken als het gaat om samen initiatieven ontplooiën en om gedeelde beelden over het ‘soort plattelandsidylle’ ontwikkelen (Vermeij 2013; Steenbekkers en Vermeij 2013).

Multidisciplinair onderzoeksprogramma

Gelet op het voorgaande, hebben we in het lectoraat Krimp & Leefomgeving een onderzoeksprogramma ontwikkeld. De keuze voor de onderzoeksthema's is gerelateerd aan de vragen vanuit het werkveld. Daarnaast zijn onderzoeksvragen in de Kennisagenda Krimp Noord-Nederland geformuleerd (www.kennisnetwerkkrimp.nl). Die agenda is opgesteld onder coördinatie van Rijksuniversiteit Groningen en de uitvoering van de agenda ligt bij kennisinstellingen, onderzoeksorganisaties en het werkveld. Vooralsnog hebben we binnen mijn lectoraat drie onderzoeksthema's:

- 1) Onderzoek naar redenen van waardering van de leefomgeving, plaatsen en het (Waddenzee)landschap in krimpregio's door bewoners;
- 2) Onderzoek naar herbestemming van gebouwen in krimpgebieden in relatie tot het dagelijks gebruik door bewoners en het zelforganiserend vermogen van hen;
- 3) Onderzoek naar de dagelijkse routes en routines van bewoners in krimpregio's die gezond ouder willen worden (Healthy Ageing) en hoe de gebouwde en sociale omgeving daar een rol in kan spelen.

Gezien de eerste onderzoekslijn onderzoekt Jannie Rozema in samenwerking met docentonderzoekers en studenten hoe bewoners van kleine dorpen hun leefomgeving waarderen. Hun onderzoek levert niet alleen een rijke schat aan kennis over dagelijkse routes en routines op. Op basis van de onderzoeken adviseren zij regelmatig dorpsbesturen en gemeenten over dorpsvisies en dorpsplannen. Ook Joke Terlaak Poot en Jaap Postma stellen in hun beider onderzoek de betekenis van ‘thuis’ (home), respectievelijk van woonplaatsen centraal voor bewoners in krimpgebieden. Daarbij gaan zij tevens op zoek naar de manier waarop mensen hun verbondenheid met hun woonplek symbolisch tot uitdrukking brengen (Afbeelding 4).

Binnen het tweede onderzoeksthema buigt Mariëlle Bovenhoff zich samen met mij en lector Jan Veuger over het vraagstuk van herbestemming van maatschappelijk vastgoed. In het onderzoeksproject *Kansen in Krimp*, dat geïnitieerd

werd door lector Mieke Oostra en bouwkundedocent Irene de Jong, wordt gekeken naar de mogelijkheden om naoorlogse woningvoorraad in krimpgebieden energietechnisch te verduurzamen. Wat betreft het zelforganiserend vermogen staat het onderzoeksproject *Belangeigenaarschap* in de steigers, een project dat we samen met het werkveld en Tialda Haartsen van de Rijksuniversiteit Groningen hebben ontwikkeld.

Ook het onderzoek naar de relatie tussen fysieke ruimte en Healthy Ageing zal in de toekomst concretere vormen aannemen. Jantine Bouma versterkt het lectoraat met haar kennis die zij door haar proefschriftonderzoek heeft opgedaan. In dat onderzoek richtte ze zich op de vraag hoe technologie het alledaagse sociale gedrag van bewoners van woongemeenschappen beïnvloedt. Hieke van der Kloet werkt vanuit het lectoraat Vastgoed en vanuit dit lectoraat aan iAge. Dat is een internationaal onderzoeksproject waar overheden en kennisinstellingen rondom de Noordzee samen aan werken. Doel is om door de inzet van ICT de kwaliteit van het dagelijks leven van bewoners in krimpgebieden te verbeteren.

De uitvoering van het onderzoeksprogramma van het lectoraat Krimp & Leefomgeving doen we op multidisciplinaire wijze. De studenten en docentonderzoekers die hieraan meewerken werken vanuit verschillende disciplines en hebben uiteenlopende achtergronden.

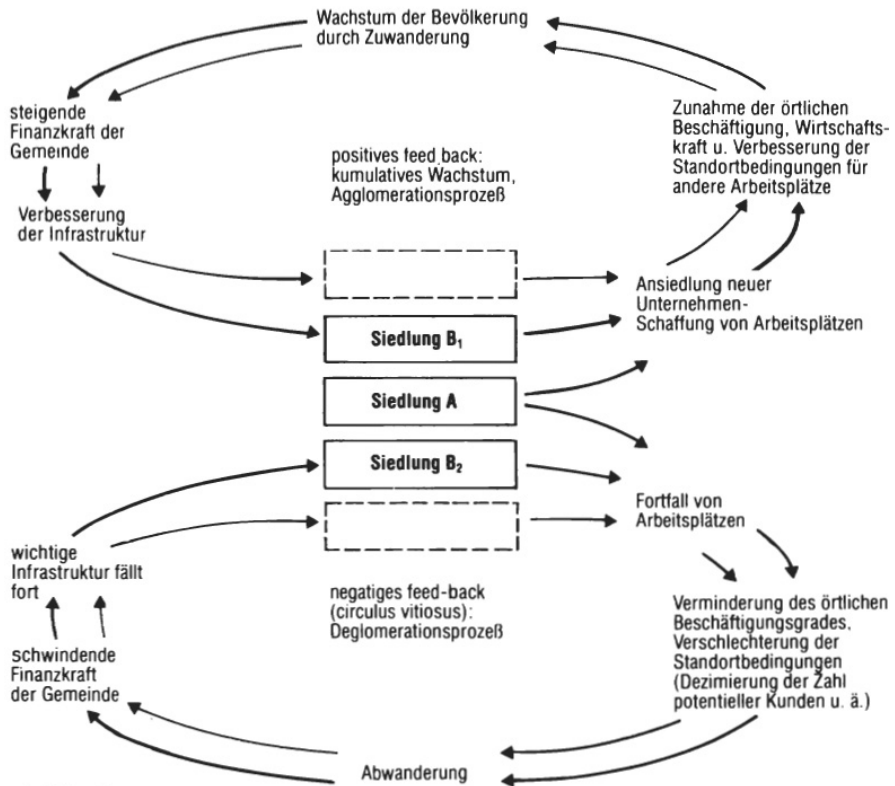
Mijn belangstelling voor onderzoek naar krimp, ruimte en het dagelijks leven deel ik niet alleen met de studenten en docentonderzoekers. Mijn collega-lectoren binnen het Kenniscentrum NoorderRuimte, Hans Revier, Mark Mobach, Mieke Oostra, Niels van Steenis en Jan Veuger, richten zich tevens op de wereld van de eindgebruiker. En ik vermoedt dat de kersverse lectoren Martin Stijnenbosch en Floris Boogaard er ook een en ander mee zullen doen. Dat perspectief verbindt ons. Daarmee zullen we nieuwe manieren van praktijkgericht onderzoek ontwikkelen.

Tot slot, dat er belangstelling is voor de effecten van demografische verandering op de fysieke ruimte en het dagelijks leven van bewoners binnen de Hanzehogeschool Groningen, is ronduit geweldig!

Ik dank u voor uw aandacht.

Zo gezegd, zo gedaan.

Figuur 1: Model van het proces van agglomeratie van inwoners, economische kracht en infrastructuur enerzijds en vermindering van dezelfde factoren anderzijds; bron: Cay Lienau 1995, p. 152

Figure 1: Model of the agglomeration process of inhabitants, economic strength and infrastructure on the one hand, and the decline of these factors on the other hand, source: Cay Lienau 1995, p. 152

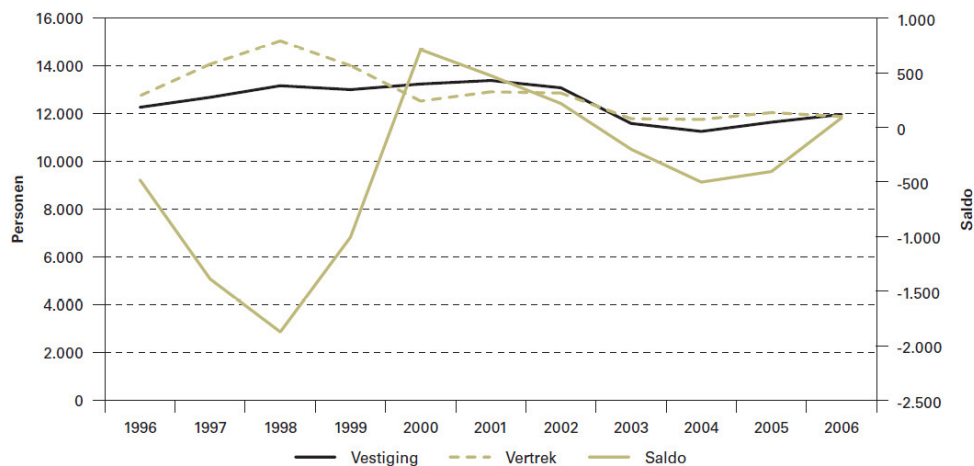
jaar	immigratie	emigratie*	geboorte	sterfte	(buitenlandse) migratie-saldo	natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte)	groei** (absoluut)
x 1000							
2009	146,4	111,9	184,9	134,2	34,5	50,7	89,2
2010	154,4	121,4	184,4	136,1	33,1	48,3	80,8
2011	163	133,2	180,1	135,7	29,8	44,3	74,5
2012	155,7	142,8	175,5	140,7	12,9	34,7	47,7

* Inclusief saldo administratieve correcties

** Inclusief overige correcties

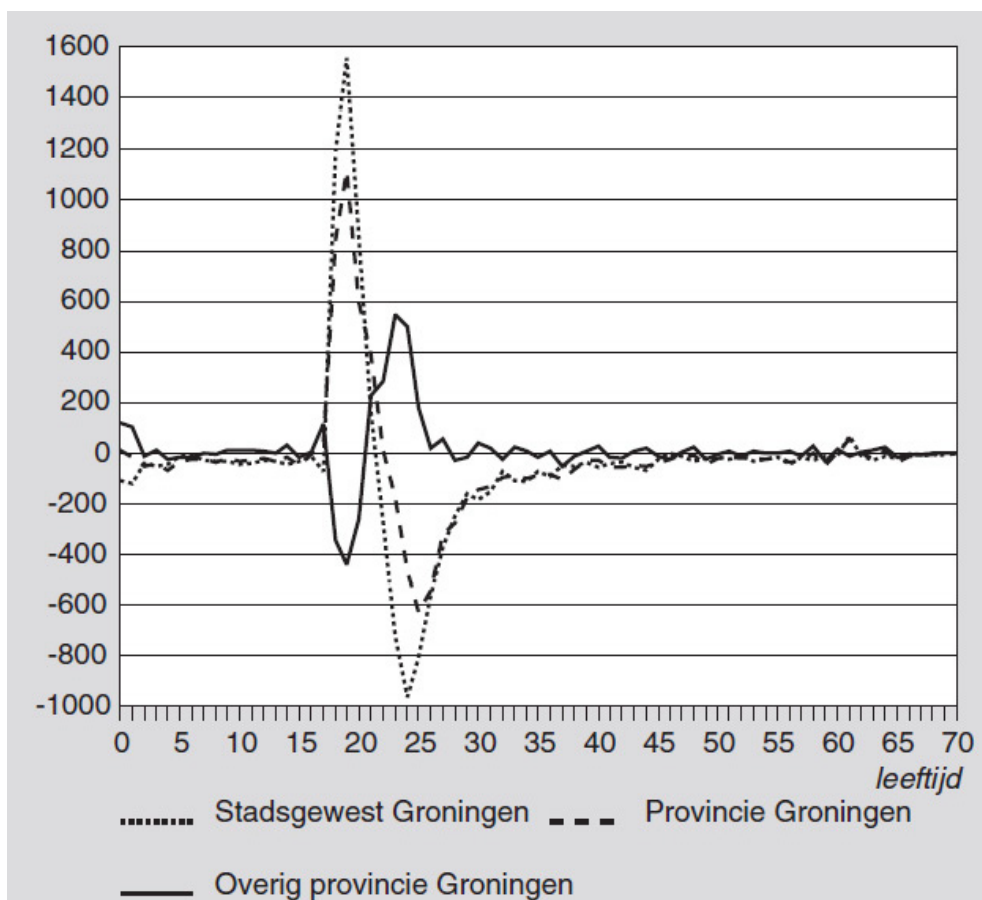
Figuur 2: Bevolkingsontwikkeling Nederland 2009 - 2012*, bron: CBS Persbericht 7 februari 2013 PB13-007

Figure 2: Population development in the Netherlands 2009 - 2012*, source: CBS press release of 7 February 2013 PB13-007

Figuur 3: Vestiging, vertrek en saldo in Noord-Nederland (Groningen, Friesland, Drenthe) en West-Nederland (Noord- en Zuid-Holland plus Utrecht; absoluut); bron: Van Wissen 2009, p. 14

Figure 3: Taking up residence, departure and balance in the north of the Netherlands (Groningen, Friesland, Drenthe) and in the west of the Netherlands (North and South Holland, plus Utrecht, absolute); source: Van Wissen 2009, p. 14

Figuur 4: Saldo binnenlandse migratie naar leeftijd voor het stadsgewest Groningen, provincie Groningen en overig Groningen, bron: SSB, afgebeeld in Latten e.a. 2008, p.54

Figure 4: Balance of domestic migration according to age for the urban district of Groningen, the province of Groningen and other parts of Groningen, source: SSB, depicted in Latten et al. 2008, p.54

Afbeelding 1: Foto van een doek met de verbeelding van het dagelijks leven van een Chinese kunstenaar (naam onbekend)

Photograph 1: Photograph of a painting depicting the daily life of a Chinese artist (name unknown)

Afbeelding 2: Foto van een doek op een blinde muur in Berlijn Kreuzberg, Schlesische Straße; foto: Jaap Postma

Photograph 2: Photograph of a painting on a blind wall in Berlin Kreuzberg, Schlesische Straße; photograph: Jaap Postma

Afbeelding 3: De Frankfurter Küche kreeg haar naam omdat zij werd ontworpen voor tal van sociale woningbouwprojecten in Frankfurt zoals Römerstadt, Praunheim of Westhausen onder leiding van stadsarchitect Ernst May; bron: scan uit K. Frampton *Moderne architectuur* 1980, p. 172

Photograph 3: The Frankfurter Küche received its name because it was designed for numerous social housing projects in Frankfurt, such as Römerstadt, Praunheim or Westhausen, under the leadership of city architect Ernst May; source: scan of K. Frampton *Moderne architectuur* 1980, p. 172

Afbeelding 4: Foto van dagelijkse activiteiten in de oude haven van Delfzijl geplaatst in de publieke ruimte van Delfzijl

Photograph 4: Photograph of daily activities in the old port of Delfshaven placed in the public area of Delfzijl.

Shrinkage, space and everyday life

Inaugural lecture Shrinkage & Lifeworld
Sabine Meier, Ph.D.

May 14, 2013

Shrinkage, space and everyday life

Esteemed Board and Management of Hanze University of Applied Sciences, Groningen, dear students and lecturers, dear colleagues of NoorderRuimte, Centre of Applied Research and Innovation on Area Development, dear fellow-lecturers and lecturer-researchers, dear colleagues of the University of Amsterdam, dear ladies and gentlemen of the Shrinkage Knowledge Network of the North of the Netherlands, highly esteemed policy-makers and professionals from the professional field, dear friends, I welcome you all at my lecturer's speech.

The number of inhabitants of the Netherlands is expected to shrink as of the year 2040. However, in a number of so-called top-shrinkage regions, namely north-east Groningen, south-east Limburg and Zeeland Flanders, the populations have already started to shrink. In addition to the population decline, the composition of the population is also expected to change in view of the fact of an increased life expectancy and also in view of the fact that young people tend to leave peripheral areas. All municipalities will see an increase of senior citizens, but the ageing population will be highest in the top-shrinkage regions, in addition to the provinces of Drenthe and Gelderland.

In public debates, this demographic change is sometimes viewed as some sort of object that can be ignored, combated or supervised. However, when conducting research into the effects of shrinkage and an ageing population on the physical space and on everyday life, it becomes clear that this object is more difficult to get a grip on. After all, how do we know that the population is shrinking? Vacant buildings, for instance, are not always the result of population decline. Individual decisions, the economic crisis or the New Way of Working do influence population decline. However, the closing down of primary schools is not necessarily the inevitable result of a declining birth rate in a particular village. It is likely the result of a number of actions, decisions and rules made by men.

I do not want to say that we should not take any measures at all as a result of demographic changes. I just want to stress that people and organisation always have a choice in how to deal with these changes, and that there are various ways to come to a solution.

Therefore, it is an important task of the professorship of Shrinkage & Lifeworld to conduct research into the domain that is actually involved, namely the quality of everyday life in the shrinking areas. How do the demographic changes themselves as well as social choices influence physical space, the landscape, everyday life and the inhabitants' routine? Once we found out more about this issue, policy-makers are able to capitalise on it and make well-founded choices.

To this end, the professorship of Shrinkage & Lifeworld has developed a research programme, which I will explain later on. Before I explain the research programme, I want to show you some numbers and discuss the theory of the lifeworld and the benefit of applied research into everyday life.

Demographic change: definitions and numbers

The concept of shrinkage indicates factors concerned with a shrinking population. The authors of *Atlas der schrumpfenden Städte* name a few main factors which may cause this decline, such as the destruction of areas due to war and natural disasters, or the loss of natural raw materials (Oswalt and Rieniets 2006). Furthermore, the moving away of industries, resulting in a reduction of jobs, leads to a migration of the (working) population.

Decline cannot be viewed as being separate from the geographic space in which it presents itself. While one area is shrinking, the number of inhabitants in another area increases (Bontje and Musterd 2012). Hospers (2010) explains the dynamics in his book *Krimp!*, referring to a model of German philosopher and geographer Cay Lienau. Starting from the idea that the city is the place that is pre-eminently suitable for the concentration of capital in the form of employment, facilities and consumer goods, the city continuously attracts people from the surrounding area (and also from areas that are farther away). This creates a process of urban agglomeration (*Agglomerationsprozeß*) as opposed to a downward movement with less and less employment and people in neighbouring areas (*Degglomerationsprozeß*). This model may be a schematic depiction of reality, but in reality this also takes place between rural municipalities, where one municipality has a little more economic activity or a little more beautiful landscape, and attracts people from the neighbouring municipality (Figure 1).

The geographic space is not the only domain in which decline is expanding. We can also perceive decline as a relative phenomenon in time. In science, there is no consensus on when shrinkage starts and when it ends. In other words, from which moment can trends in population numbers be labelled as structural phenomena? For instance, is shrinkage a structural phenomenon if the number of inhabitants is in decline in a two-year period, or do we need to use a five-year period as a criterion?

Furthermore, it is often not clear which phenomenon succeeds or precedes another phenomenon? How does economic decline relate to demographic decline? A much-heard assumption is that the decline of the number of jobs is the cause and a shrinking population is the result. In reality, however, this relationship is

much more complex. Hoekveld (2012) therefore proposes to use the term circular shrinking trajectories instead of looking for causal, linear relationships. This makes it possible to also relate *qualitative factors* to shrinkage, such as the type of jobs and municipal arrangements, the level of education of inhabitants, special features of the local housing market, the proximity of a city or a particularly attractive landscape. Since these factors differ per region, it seems obvious that the socio-spatial effects of decline will also be different.

Up till now, more attention has been paid in scientific literature to the description of shrinkage in cities than to shrinkage in rural areas. But, in the analyses of both almost always reference is made to the causal relationship between the decline of the number of inhabitants and a decrease of economic strength (Lang and Tenz 2003; Kaufmann 2005; Bontje and Musterd 2012; Hospers and Reverda 2012). In this speech, I want to focus on the population decline.

How ‘extensive’ is the demographic decline in the Netherlands, and in the north of the Netherlands in particular?

Population decline in a particular geographic region may have different causes. Purely in terms of numbers, a decline means the negative balance of births, deaths and migration. If the negative balance of births and deaths is not compensated by migration, the population declines. According to Statistics Netherlands (CBS), the population of the Netherlands in 2012 amounted to 16.7 million. Their press release of 7 February 2013 stated that in that same year, the natural increase had declined by 34,700 people as compared to the previous year. The natural increase has not been this low since 1871. The number of immigrants also saw a decline for the first time since 2006. (However, the balance of foreign migration remains positive with 12,900 people). It is assessed that the maximum size of the population in the Netherlands will have been reached by 2040. The number of people would then be 17.8 million (Figure 2).

There is no population decline on a national level yet, but there are regions that are already experiencing decline, such as north-east Groningen, south-east Limburg (Parkstad) and Zeeland Flanders (Haartsen and Venhorst 2010). According to regional population prognoses of the Netherlands Environmental Assessment Agency (PBL) and CBS, 61 per cent of the municipalities will experience a population decline in the period of 2007 to 2025. Nine per cent of the municipalities have to take into account a decline in the number of households, including the three above-mentioned regions. Due to the so-called household ‘dilution’ (less persons in one household), the growth of the number of households can continue for a while, while the number of inhabitants decreases in that same area.

When it comes to the results for the housing market, the development of households is particularly relevant. Verwest et al. (2009) claim that a decline of households can result in a ‘demand deficit’, which will strengthen the position of potential buyers and tenants in relation to providers, such as project developers and housing associations. However, it remains to be seen to what extent this reasoning remains valid in view of the fact that many people in shrinking areas already own a house, which they find hard to sell in this buyer’s market. Owners may sometimes be both buyers and sellers, who are affected by the decline in the same manner as the housing associations or project developers.

Demographic change in the northern provinces

Statistical analyses show that there are differences between, but also within, the regions in terms of demographic changes. Within the province of Groningen, for instance, the number of inhabitants will decline the most in the municipality of De Marne, in east Groningen and the Eemsdelta municipalities (Province of Groningen, 2011). In some municipalities in the province of Drenthe, the population will decline in the next ten years, of which the municipalities of Aa en Hunze and Borger-Odoorn will see the most severe population decline (Province of Drenthe, 2010). In Friesland, the municipalities in the north-east and in the west will experience a population decline (Province of Friesland, 2010).

In view of these developments, the government draws a distinction between the so-called top-shrinkage regions and anticipation regions. According to their definition, a region is a shrinking region when there is “a substantial and structural decline of the population and households in a region” (Government of the Netherlands, 2012, p.6). Substantial here means a decline of 10 per cent and more in the period between 2008 and 2025. When a decline of the population and/or households is expected in the period 2020-2040, this area is called an anticipation area.

The northern regions are characterised by a number of aspects. Van Wissen (2009) shows in his article *Migratie en krimp in het noorden* that foreign migration in the recent past resulted in a positive migration balance, on account of the presence of a number of asylum seekers’ centres. However, this migration motive has decreased significantly in recent years. On the other hand, domestic migration is characterised by a departure surplus from the north to the west. Only around the year 2000 was the domestic migration balance positive (Figure 3).

The provinces of Friesland and Drenthe (and also parts of the province of Groningen) are no match for the urban district of Groningen in terms of a positive

migration balance. At the same time, there is a clear migration flow from this urban district to the west of the Netherlands. This migration pattern can be explained by the appeal of the city of Groningen to young people aged between 18 and 22 on the one hand, and their leaving as soon as they are older than 25 on the other hand. Groningen acts as a type of ‘escalator’ and has a so-called improvement function. Young people stay in the city during their education or when they are in their first jobs “until they have reached the top step of the escalator” (Latten et al. 2008, p.54; Van Eikeren et al. 2010). After this, they take the next steps in their lives elsewhere (Figure 4).

The administrative reactions of governments to demographic changes in the northern provinces are diverse and too extensive to deal with here. I will only say here now that a coordination between the number and type of new houses to be built and the number of type of facilities is highly recommended. Therefore, the municipality of De Marne, the Eemsdelta municipalities and east Groningen have drawn up living and liveability plans, based on an inventory of the expected demographic changes, the housing stock, the regional labour market, the facilities structure and accessibility (DEAL municipalities 2012, Municipality of De Marne 2011, East Groningen 2011). These plans form the framework in which policy-makers (can) make principal choices and in which they can deliver their opinions on the future role of governments, housing associations, social partners and citizens. The primary goal is to guarantee the quality of the lifeworld in the shrinking areas.

Everyday life

Numbers reveal a lot, but they do not reveal all. As an architectural sociologist, I am particularly interested in the manner in which people deal with demographic changes in their daily lives, and how they give meaning to physical space and architecture. I intentionally say ‘in their daily lives’ here, because it is an expression that refers to the *practice* of daily routine and routes to the *theory building* about this subject.

Elaborating on the phenomenological philosophy of Edmund Husserl (1859 *Prostejov - †1938 Freiburg i. B.), Alfred Schütz (*1899 Vienna - †1959 New York) developed the concept of ‘lifeworld’ (*Alltagswelt*) in the first decades of the twentieth century (Preglau 2001). This lifeworld contains all human thinking and acting. We actually share this world with others. It is where we enter into social relationships and where we physically move through the physical space (Photograph 1). We withdraw in our fantasy and dream world, on the other hand,

where no actual social interaction takes place. Therefore, Schütz (1932) argued that we construe meaning based on these everyday interactive processes. In other words, we create social reality with our actions, while being ‘shaped’ by this social reality at the same time.

The interesting thing is that Schütz has developed a theory based on the subjective perspective on the world. The individual person perceives his social and spatial environment. This perception does not start from an ‘empty mind’. People always place the perceived physical space and events in the ‘coordinates system’ of their prior knowledge. This ‘coordinates system’ consists of factual knowledge, but also of emotional and cognitive experiences. The individual then tries to attach meaning to the perception with the purpose to not lose his or her way, literally and figuratively. In short, we fill physical space and social interactions with all sorts of meanings.

Not losing your way in everyday life mostly means that we try to find our way in space and time and take up a specific social position. According to Schütz, two aspects are especially relevant, namely the manner in which we define the continuously changing everyday situations, and the motivation to act in these situations.

The definition of situations is based on the experience how the physical space can be used and changed. Or, simply put, which distances can we reach in what time? We estimate. In addition, taking up a social role, whether deliberately or not, gives us something to hold on to in everyday situations. We position ourselves in relation to our sense of social status and moral opinions. The human objective to define situations is not a purpose in itself, but generates a sense of security.

In view of this second aspect, Schütz roughly divides the way of acting into two types of motives: the ‘to-motive’ and the ‘because-motive’. For example, an architect designs a house with different rooms to offer family members privacy. Or, a civil engineer reinforces a bridge to prevent the bridge from collapsing. These are actions executed with a specific goal in the (nearby) future. On the other hand, the ‘because-motives’ are the result of an individual’s past, which has bestowed the individual with certain characteristics. The previously mentioned architect, for example, designs a certain number of rooms, *because* he knows (and has learned) that privacy is important.

In order to clarify this theoretical view, I want to cite examples from previous motives for moving house. For my doctoral research, I interviewed a group of middle-income households who were about to buy a house in the Le Medi project. This project is located in the Delfshaven in Rotterdam, a multi-ethnic district, of which the reputation is not all-round positive. A 31-year-old woman with a Dutch background responded as follows when asked about her motives for wanting to move to the district:

“We can assert our influence in Delfshaven [*social status*]. You know which organisations and people to turn to [*factual knowledge & social role*]. We will undoubtedly not be the only ones [*social status*]. I think you can give power back to Bospolder if people live there who know where to go... But, you do not want make everything fool-proof beforehand and to know everything in order to reach this [*to-motive*]. Indeed, you have to have a little faith: in the inhabitants and in the goodwill of organisations there... [*moral position*].”

This quote makes it clear that the respondent defined the situation of her buying decision by determining her social role as inhabitant. She expressed her status by stating that she belongs to a group of people who have sufficient knowledge to exert influence. Furthermore, she wanted to act in a certain manner in order to give her future location ‘more power’, while at the same time taking up a moral position.

Applied research on everyday life in shrinkage areas

Why do I raise the matter of the theory of lifeworld? First of all, I think that research into the manner in which inhabitants construe meaning based on everyday processes provides added value to policy-makers. Secondly, it provides insight, which may be useful for students at universities of applied sciences in technical degree programmes. However, students of other degree programmes, such as Applied Psychology or art-related degree programmes, may find research into the everyday lives of inhabitants and end-users interesting.

When looking at the first group, we can see how policy-makers are worried about the quality of everyday life in shrinking areas. However, quality is a concept that is difficult to objectify. Within the context of demographic change, the required minimum level of quality is often soon discussed. This minimum level is often linked up with the presence of certain facilities. Therefore, other aspects that enrich the daily life in northern rural areas are identified less precisely. Research into the everyday lives of inhabitants offers the option of expanding one’s horizon.

In actual practice, policy-makers need knowledge about and have to have an understanding of the reason why inhabitants do or do not use and value houses, locations, facilities, and so on. Especially in this day and age: due to cut-backs, the economic crisis and less revenue for municipalities, government bodies, housing associations and social partners in shrinking areas (but also elsewhere) are looking for options to stimulate bottom-up initiatives. Active citizens are seen as the driving force behind keeping the living environment vital.

I think that studying and comparing the different definitions of situations and the motives for actions in the style of Schütz will at least lead to a more inspired debate about the quality of shrinking areas. For instance, do policy-makers have a good view of which facilities citizens would want to have in the future, and which not? It would provide added value if we could learn from each party (government bodies, housing associations, social partners and citizens) which social role and which moral position they want to take up in the future (Photograph 2). This type of knowledge will lead us to other problem definitions, but also to new solutions. The debate can then be expanded, because these issues exceed the local level and touch upon principal opinions about social security and the division of tasks between the government and citizens.

Knowledge about everyday life is also relevant for technical degree programmes in professionally oriented higher education. Students of Architecture and Construction Engineering and Architecture, for instance, design spaces for everyday use. They also have to learn that people not only claim buildings in a functional manner, but also in symbolic manner. Furthermore, it is very useful to paint a picture of who the potential users of the (living) building will be and which lifestyle they have. Students of Facility Management and Human Technology consider the lay-out of spaces and design technical objects.

The relationship between everyday life and these professional disciplines is not new. In the 1920s, functional urban development and architecture on the one hand and technical design disciplines on the other hand paid plenty of attention to daily routes and routines. On an urban development level, spaces were divided according to their functions for living, working, recreation and transportation. On an architectural level, for instance, kitchens were designed to optimise the effectiveness of the actions of housewives. All important things had to be within reach, which turned kitchens into small and compact rooms. And technical appliances in such kitchens were mostly designed to make daily work easier. The *Frankfurter Küche* designed by Viennese architect Margarete Schütte-Lihotzky in 1926 is a famous example of this kitchen (Photograph 3).

However, I am not only concerned with the functional aspects of architecture and engineering. People construe meanings in their everyday lives which are much more varied than the valuation of the use. In addition to fulfilling functional needs, consumer goods or places also have a social and symbolic meaning. Umberto Eco (1980) called this the secondary meaning, or the association and feeling goods and spaces call forth. A person's own house may symbolise family happiness and cosiness. At the same time, a house represents social status, which is closely linked to the economic value and the type of location.

The valuation of consumer goods, locations and the interior of houses is

closely related to social identity (Bourdieu, 1982). In previous research, I showed that inhabitants want to discern themselves from others by choosing a certain type of house. At the same time they form a relationship with the neighbourhood in which the house is located, sometimes unwillingly. For instance, this is done by disapproving of 'the ordinary'. A 38-year-old respondent who lives in the neo-traditional new housing estate Helmond Brandevoort said to me in an interview:

"In principle, this is an ordinary suburban area, but thanks to the narrow and tall houses and thanks to the fact that each house is different in terms of height and colour, it is more than just a run-of-the-mill district to me. I never tell people I live in a terraced house, because I really feel I do not live in one."

The quote demonstrates that he finds it difficult to identify with the concept of an 'ordinary terraced house' in a VINEX district. But, because the facades are different he can make himself and others believe that he lives in a distinctive location. Just as important as the search for distinctiveness is the wish for a connection with a certain social group. A 30-year-old woman who was about to move to the previously mentioned project in Delfshaven, expressed her opinion about her future neighbours.

"I think that the buyers who are moving in right now, and the buyers we have met so far, are a specific type of people: they want to be close to the city, in a neighbourhood that is being developed. It is a certain type of person. It is the type of person who thinks positively and who is not afraid to invest in a project of which the outcome is still uncertain."

These quotes show that people reflect on their behaviour and choices so that they are in line with their self-image. This self-image is partially determined by the idea to which social group and at which location people belong. This is what I mean when I refer to the construction of social identity in relationship to space and everyday life.

I am curious to find out if this finding also applies to inhabitants of rural shrinking areas, and it certainly seems to be that way. Research into the social vitality of the country-side has shown that people seek out like-minded persons when it comes to the development of joint initiatives and shared visions of a type of 'country-side idyll' (Vermeij 2013; Steenbekkers and Vermeij 2013).

Multidisciplinary research programme

In view of the above, the professorship of Shrinkage & Lifeworld has developed a research programme. The choices made for the research themes are related to questions from the professional field. Furthermore, research questions have been formulated in the Knowledge Agenda *Shrinkage in the North of the Netherlands* (www.kennisnetwerkkrimp.nl). This agenda has been drawn up under the leadership of the University of Groningen and it is implemented by the knowledge institutes, research organisations and the professional field. For the moment, there are three research themes in my professorship:

- 1) Research on the reasons of valuation of the lifeworld, locations and the Wadden Sea landscape in shrinking regions by inhabitants;
- 2) Research on the conversion of buildings in shrinking areas in relation to everyday life of the inhabitants and their self-organising capacity;
- 3) Research on the daily routes and routines of inhabitants in the shrinking regions who want to age healthily (Healthy Ageing) and how the constructed and social environment may encourage this.

In view of the first research theme, Jannie Rozema, in cooperation with lecturers-researchers and students researches how inhabitants of small villages value their living environment. Their research not only provides a wealth of knowledge about daily routes and routines. Based on the researches, they regularly give advice to village councils and municipalities about village visions and village plans. In their research, Joke Terlaak Poot and Jaap Postma also focus on the way how people give meaning to places and small towns. They also investigate how people symbolically express their connectivity to their town (Photograph 4).

Within the second research theme, Mariëlle Bovenhoff, lector Jan Veuger and myself study the issue of conversion of social real estate. The research project *Kansen in Krimp*, which was initiated by lector Mieke Oostra and lecturer of Architecture Irene de Jong, studies the options to make the post-war housing supply in shrinking areas more sustainable in terms of energy. As far as the self-organising capacity is concerned, the research project *Belangeigenaarschap* is being set up. This is a project we have developed with the professional field and Tialda Haartsen of the University of Groningen.

The research into the relationship between the physical space and Healthy Ageing will become more concrete in the future. Jantine Bouma strengthens the professorship with her knowledge she has acquired in her doctoral thesis. She has investigated the influence of technology on social behaviour of residents

living in flat-sharing community. Hieke van der Kloet is working on iAge from the professorship of Real Estate Management and from this professorship. This is an international research project in which government bodies and knowledge institutes from around the North Sea collaborate. The goal is to enhance the quality of daily life of inhabitants in shrinking areas by using ICT.

The execution of the research programme of the professorship of Shrinkage & Lifeworld takes place in a multidisciplinary manner. Students and lecturer-researchers who cooperate in this project come from different disciplines and have different backgrounds.

I do not only share my interest in research into shrinkage, space and daily live with students and lecturer-researchers, but I also share it with my fellow-lectors at the NoorderRuimte, Centre of Applied Research and Innovation on Area Development, Hans Revier, Mark Mobach, Mieke Oostra, Niels van Steenis and Jan Veuger, who also focus on the world of the end-user. And I suspect that the new lecturers Martin Stijnenbosch and Floris Boogaard will also delve deeper into this subject. This perspective binds us. It will give us ways to develop new forms of applied research.

Finally, the fact that there is interest at Hanze UAS in the effects of demographic change on the physical space and on the daily lives of inhabitants is simply brilliant.

Thank you for your attention.

It will be done as stated.

Literatuur/Literature

Bontje, M. en Musterd, S. (2012) Understanding Shrinkage in European Regions, *Built Environment* (38), pp. 153-161.

Bourdieu, P. (1982) *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

DEAL gemeenten (2012) *Wonen en leven in de Eemdelta. Regio atlas bevolkingsontwikkeling, wonen, voorzieningen en leefbaarheid*, uitgevoerd door Weusthuis Associatie, Groningen.

Delitz, H. (2009) *Architektursoziologie*, Bielefeld: transcript Verlag.

Eco, U. (1980). *Function and Sign: The Semiotics of Architecture*, G. Broadbent, Bunt, R. en C. Jencks (eds), *Signs, Symbols and Architecture*, Chichester: John Wiley & Sons.

Eikeren, van P., R. Galjaard, M. Harkink, E. Last, P. Louter (2010) *Groeidocument krimp. Demografische ontwikkelingen in Groningen en de gevolgen. Samenvatting*, Groningen: Bureau PAU/Bureau Louter uitgevoerd i.o.v. de provincie Groningen.

Gemeente De Marne (2011) *Woon- en Leefbaarheidsplan 2011-2012. Toekomst voor kwaliteit en ruimte*, uitgevoerd door Compaen, Arnhem.

Haartsen, T. en V. Venhorst (2010) Planning for Decline: Anticipating on Population Decline in the Netherlands, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* (101), pp. 218-227.

Hoekveld, J. (2012) Time-Space Relations and the Differences between Shrinking Regions, *Built Environment* (38), pp. 179 - 195.

Hospers, G-J. en N. Reverda (2012) *Krimp, het nieuwe denken. Bevolkingsdaling in theorie en praktijk*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Kaufmann, F.-X. (2005) *Schrumpfende Gesellschaft. Vom Bevölkerungsrückgang und seinen Folgen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Latten, J., M. Das, en K. Chkalova (2008) De stad Groningen als de roltrap van Nederland, *Bevolkingstrends* (56), pp. 52-59.

Lang, T. en E. Tenz (2003) *Von der schrumpfenden Stadt zur Lean City. Prozesse und Auswirkungen der Stadtschrumpfung in Ostdeutschland und deren Bewältigung*. Dortmund: Dortmunder Vertrieb für Bau- und Planungsliteratur.

Oost-Groningen gemeenten (2011) *Van Krimp naar Kwaliteit. Regionaal Woon- en Leefbaarheidsbasisplan Oost-Groningen*, uitgevoerd door KAW architecten en adviseurs, Groningen.

Oswalt, P. en T. Rieniets (eds.) (2006) *Atlas of Shrinking Cities/Atlas der schrumpfenden Städte*, Ostfildern: Hatje Cantz.

Preglau, M. (2001) Kapital 4: Phänomenologische Soziologie: Alfred Schütz, in: Morel, J. en E. Bauer, T. Meleghy, H.-J. Niedenzu, M. Preglau, H. Staubmann *Soziologische Theorie. Abriß der Ansätze ihrer Hauptvertreter*, München/Wien: R.

Oldenbourg Verlag, pp. 67-89.

Rijksoverheid (2012) *Interbestuurlijke Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling 2012*, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten>; geraadpleegd: 8 april 2013; p.6.

Provincie Drenthe (2010) *Demografische ontwikkeling Oost-Drenthe en Westerveld: sturen op woon- en leefbaarheid*, Companen: Arnhem i.o.v. provincie Drenthe, gemeenten Aa & Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden, Emmen en Westerveld.

Provincie Fryslân (2010) *Krimp en Groei*, Leeuwaarden: Provincie Fryslân.

Provincie Groningen (2011) *Krimp in Groningen. Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling 2010-2013*, Groningen: Provincie Groningen.

Schütz, A. (1932) *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Wien: Springer.

Steenbekkers, A. en L. Vermeij (te verschijnen in 2013) *De sociale staat van het platteland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel, Planbureau.

Van Wissen, L. (2009) *Migratie en krimp in het noorden*, Demos, bulletin over bevolking en samenleving (25), pp. 3-17.

Vermeij, L. (2013) *Nieuwe verscheidenheid, nieuwe ongelijkheden? Rooilijn. Tijdschrift voor wetenschap en beleid in de ruimtelijke ordening*, (2), pp. 90-95.

Verwest, F., N. Sorel, en E. Buitelaar (2009) *Krimp vraagt om veranderingen woningvoorraad*, Demos, bulletin over bevolking en samenleving (25), pp. 7-9.

